

1.01
Prejeto 4. 4. 2007

UDK 396.677(497.4)"199"

Nina Vodopivec *

Reprezentacije tekstilne industrije: socialistični projekt in postsocialistična transformacija

IZVLEČEK

Autorica se v prispevku osredotoča na oblikovanje prikazov tekstilne industrije v socializmu in v postsocializmu. Predstavljanja tekstilne industrije so sestavni del oblikovanja industrijske podobe. V tem smislu jo zanima, kako so se vključevale v modernizacijski projekt socializma in kako so se preoblikovale v obdobju t. i. tranzicije. Hkrati se reprezentacije tekstilne industrije prepletajo s spolnimi razmerji ter ideologijami in so vključene v govorico o lahki oziroma ženski industriji v nasprotju z moško oziroma težko industrijo.

S poudarkom na posamezniku in na ravni usakdanjega življenja zagovarja tezo, naj institucionalnih sprememb ne obravnavamo popolnoma ločeno od ljudi. Prispevek problematizira koncept postsocialistične tranzicije, v kontekstu študij postsocializma pa opozarja na pomen, vlogo in uporabo socialistične preteklosti v sodobnosti.

V prispevku se autorica sklicuje na analize terenskega dela, intervjuje z upokojenimi ter še zaposlenimi ljudmi v tekstilni industriji v Sloveniji, dnevnega, mesečnega časopisnega gradiva, filmskega gradiva, zgodovinskih prikazov in ekonomskega diskurza o tekstilni industriji ter njenem razvoju.

Ključne besede: Slovenija, tekstilna industrija, modernizacija, socialistično gospodarstvo, delavstvo, postsocialistična transformacija

ABSTRACT

REPRESENTATIONS OF THE TEXTILE INDUSTRY: A SOCIALIST PROJECT AND A POST-SOCIALIST TRANSFORMATION

The paper focuses on the formation of representations of the textile industry in the socialist and post-socialist periods. These representations were an integral part of a wider industrial image. In this context, the author explores how these representations fitted into the socialist project of modernisation and how they were transformed during the so-called transitional period. Representations of the textile industry were at the same time intertwined with gender relations and ideologies and were implicit in discussions about light i.e. female as opposed to heavy i.e. male industry. In the paper, field work analyses, interviews with former and current employees in the Slovene textile industry, daily and monthly newspapers, films, historic demonstrations and economic discourse on the textile industry and its evolution are referred to.

* Dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-mail; nina.vodopivec@inz.si

By focusing on an individual in everyday life, the author defends the thesis that institutional changes should never be considered without reference to the people they affect. The paper questions the concept of the post-socialist transition and emphasises, in the context of studies on post-socialism, the significance, role and application of the socialist past in the present.

Key words: Slovenia, textile industry, modernisation, socialist economy, working class, post-socialist transformation

Tekstilna industrija je kot pionirka na področju industrializacije tudi v slovenskem prostoru odigrala pomembno vlogo že v 19. stoletju, čeprav lahko o njenem intenzivnejšem razvoju govorimo šele v času med obema svetovnjima vojnama. Industrializacijo je na območju današnje Slovenije v 19. stoletju pospešila izgradnja železnice. Večje tradicionalne industrijske obrate so upravljali avstrijski in nemški lastniki. V okviru Avstro-Ogrske je bila tekstilna industrija na slovenskem območju bolj perifernega značaja.¹ Tovarne so bile majhne, vendar sodobno opremljene, ustanavljanje tekstilnih podjetij na slovenskem področju Avstro-Ogrske pa naj bi bilo povezano predvsem s poceni delovno silo in z naravnimi pogoji.²

Po letu 1918 se je z odpiranjem novih tržišč in elektrifikacijo pospešeno razvijala predvsem tekstilna industrija. Po statističnem pregledu je bilo pred prvo svetovno vojno v slovenskih deželah Avstro Ogrske enajst tekstilnih obratov, med obema vojnama pa se je število povečalo za devetdeset novih tekstilnih podjetij.³

Po drugi vojni je imela industrializacija v socialističnih modernizacijskih predstavih osrednje mesto. Kljub protislovjem in dvoumjem medijskega diskurza o tekstilni industriji v času od druge svetovne vojne do danes, je nesporno, da so se v tekstilni industriji v povojnih letih zaposlovali ljudje v vedno večjem številu, predvsem ženske. Leta 1950 je tekstilna industrija v Sloveniji zaposlovala 32.000 ljudi in proizvodnja se je večinoma povečevala z novimi zaposlitvami. Pred osamosvojitvijo Slovenije leta 1990 je bilo v tekstilni industriji zaposlenih 74.845 ljudi. Po letu 1991 pa so številne tovarne končale v stečaju in število zaposlenih se je drastično zmanjšalo. Leta 2004 je bilo v tekstilni industriji zaposlenih le še 21.535 ljudi.⁴

¹ Leta 1912 je bilo na današnjem slovenskem ozemlju osem pomembnejših bombažnih predilnic, ki so zaposlovale 3300 delavcev, v Avstriji je bilo v tekstilni industriji zaposlenih 150.900, v Veliki Britaniji pa 575.000 delavcev. France Kresal: Zgodovina predilnice Litija 1886-1976 : Predilnica Litija 90 let. Litija 1976 (dalje Kresal, Zgodovina predilnice Litija) str. 10.

² Kresal, Zgodovina predilnice Litija; Jože Prinčič: Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu : kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji: 1945-1956. Novo mesto 1992 (dalje Prinčič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu).

³ France Kresal: Razvoj predilnice Litija : ob 75 letnici. Litija 1961, str. 47.

⁴ V devetdesetih letih so najprej propadle številne predilnice in tkalnice, po letu 2000 pa so se zapirale predvsem pletilnice in konfekcijske tovarne. Vir za število zaposlenih v tekstilni industriji: SURS, obdelava GZS ZTOUPI 2005.

"Pred dnevi se mi je ob prebiranju časopisa *oko mimogrede ustavilo na naslovu 'Stečaj'...saj ni važno ime, šlo je za neko tekstilno podjetje in v oči mi je padlo, ker je v zadnjih letih takšen naslov moč prebrati kar pogosto. V teh zadnjih letih, ko se na glas, z mnogimi analizami in dokazovanji, s političnim in drugačnim dogovarjanjem rešujejo zdaj Litostroj, zdaj železarne, zdaj TAM in podobni orjaki, na Slovenskem tiho, toda naglo - nekateri bi morda rekli učinkovito - umira tekstilna industrija.*"⁵ Prispevek z naslovom *Tiho umiranje*, objavljen v Dnevniku leta 1995, izpostavlja dve žgoči temi postsocialistične transformacije. Prvo temo napoveduje *umiranje*, ki predstavlja konec pretekle dobe in hkrati konec industrije, drugo pa prvi del naslova. Avtorica prispevka Marija Cigal namreč piše, da tekstilna industrija "*umira tiho*", v nasprotju s težko industrijo, kjer se problemi rešujejo naglas. "*Morebiti zato*", nadaljuje "*ker je težka industrija, čeprav jo vsi kolnejo kot ostanek socialističnih časov, v naših glavah še vedno edini pravi model industrije in je psihološka teža tudi nevede in nehote večja? Morebiti zato, ker so tam zaposleni moški, v tekstilu pa je večina žensk, ki so potrpežljive, ki tiho garajo, ki pristajajo na nečloveško nizke plače in ki so tiho celo, kadar tovarno zaprejo in jih brez nadomestil pošljejo za štedilnik - ne da bi jim seveda zajamčili, da bo tudi kaj za v lonec...*"⁶

Razmišljanje Marije Cigal opozarja na pomensko konstrukcijo tekstilne industrije. Reprezentacije tekstilne industrije so po eni strani sestavni del oblikovanja industrijske podobe, po drugi pa konstruiranja spolnih razmerij ter ideologij in se navezujejo na govorce o lahki v nasprotju s težko industrijo, o ženski v nasprotju z moško industrijo. Reprezentacije niso le podobe, temveč prinašajo niz družbenih predstav in pogledov, razkrivajo mrežo socialnih odnosov ter identitetnih podob in se oblikujejo zunaj pravil objektivnega ali resničnega, čeprav se kažejo kot naravne, samoumevne, nespremenljive in dokončne. Namen prispevka ni v kronološkem popisu zgodovine tekstilne industrije, temveč v analiziranju takšnih reprezentacij ob soočanju javnih diskurzov različnih akterjev: medijev, političnih in ekonomskih elit ter tekstilk oz. tekstilcev.⁷

Lik tekstilne delavke

Po drugi svetovni vojni je v tekstilni industriji raslo predvsem število zaposlenih žensk. Mediji so tudi z navajanjem statistik soustvarjali podobo ženske oziroma lahke tekstilne industrije. Le poredko so se sklicevali na tekstilne delavce kot na moške. Takšen diskurz zato ni bilo nevtralen, temveč so ga sooblikovale norme in ljudske predstave o ženski družbeni vlogi.

Po drugi svetovni vojni so mediji statistične podatke o zaposlenih ženskah v tekstilni industriji navajali predvsem kot ilustracijo v prispevkih o prevelikih odsotnosti delavk zaradi porodniške ter bolniške ali v razpravah o ukinitvi nočnega dela žensk, do katerega naj bi pripeljala večja modernizacija tovarn najkasneje do

⁵ Dnevnik, 23. 11. 1995, str. 2, Marija Cigal: *Tiho umiranje*.

⁶ Prav tam.

⁷ V prispevku se sklicujem na analize terenskega dela (med leti 2003 in 2005), intervjujev, pogovorov z upokojenimi ter še zaposlenimi ljudmi v tekstilni industriji v Sloveniji, dnevnega, mesečnega časopisnega gradiva, filmskega gradiva (Arhiv Republike Slovenije, dokumentacija TS), zgodovinskih prikazov in ekonomskega diskurza o tekstilni industriji ter njenem razvoju.

leta 1980.⁸ Izostanek zaradi materinstva - bolezní otrok ali porodniške - pa je bil po mnenju informatorjev in medijev tisti dejavnik, ki je bolj obremenjeval tekstilno kot katerokoli drugo industrijo.

Pomembno vlogo pri oblikovanju lika tekstilne delavke v medijih je odigral partijski diskurz. Partija je oblikovala podobo revolucionarnega tekstilnega delavstva s konstruiranjem politično organizirane zgodovinske spominske krajine. Podobo tekstilnega delavstva in konkretno tekstilne delavke je utemeljevala s stavko v Kranju leta 1936, ki jo je kasneje označila za zametke revolucije. Stavka tekstilnih delavcev za nove kolektivne pogodbe v Kranju 20. avgusta 1936, ki se je razširila tudi po drugih tekstilnih tovarnah Dravske banovine, je bila v povojni zgodovini pomemben del partijskega diskurza o revolucionarnem delavstvu.⁹

Z natančno pripravljenimi proslavami ob obletnicah samoupravljanja ali npr. osvoboditve so oblasti krepile in (re)producirale politično strukturirani zgodovinski spomin na preteklost, s katerim so utemeljevali revolucijo in ustvarjali podobo revolucionarnega delavstva.

Glavna akterka takšnih spominov je bila Ivanka Černe, delavka, članica stavkovnega odbora leta 1936.¹⁰ Ob proslavah na obletnico stavke so se mediji z vso pozornostjo posvetili slikanju njenega lika, ki naj bi v nekaterih potezah označeval podobo vsake "prave" tekstilne delavke: *"Njena življenjska pot je bila pot mnogih revnih slovenskih deklet: začela je pri Hriberniku na Selu. Iz domače vasi Zavoglje je imela do tovarne poldrugo uro hoda." Ivanka se je zaposlila s štirinajstimi leti, prihajala je iz družine z devetimi otroki, kjer "ni bilo denarja za kolo". Revščina, težko življenje, pa tudi njena trdna volja in vztrajnost - kar je simbolično dokazovala vsakodnevna dolga pot do tovarne - so prispevali k njeni odločnosti. Kot so poudarjali politični govorniki in časopisje, se je Ivanka ob stavki leta 1936 odločno postavila proti šefu in mu zabrusila v obraz "naj si dobi prevajalko in ne govori po nemško."*¹¹

Poleg Ivanke so mediji in politični aktivisti ob slavnostnih proslavah obujali življenjske zgodbe drugih delavk, ki so sodelovale v tekstilni stavki. Na primer v Mariboru: *"V tem trenutku je rešila napet položaj v tovarni Thoma,¹² morda pa tudi nadaljnjo usodo mariborske tekstilne stavke, delavka Slavka Likovič, ki je pozneje postala borbena članica KP. Zgrabila je za kos lesa, ki ga je bilo zaradi gradnje dovolj na dvorišču in zavpila: "Hlapci kapitalistični! Namesto da bi ščitili naš narod in delavce, se udinjate tujim kapitalistom!" Udarjala je z desko prek ograje proti glavam vzpenjajočih žandarjev. Tako pošteno, da so z ograje izginjale glave za glavami prestrašenih žandarjev ... Delavke in delavci na dvorišču so sledili Slavkinemu zgledu ..."*¹³

⁸ V ta namen je bila podpisana tudi mednarodna konvencija. Do ukinitev nočnega dela žensk pa ni prišlo.

⁹ Leta 1936 so stavkali tudi gradbeni delavci. Glej Delavska enotnost, 30. 10. 1976, št. 43, str. 4, b.n.a., Pomemben mejnik v boju proletariata.

¹⁰ Ivanka Černe je bila zaposlena v tekstilni tovarni v Tacnu, nanjo pa naj bi močno vplivala agitatorka, delavka iz Kranja.

¹¹ Nedeljski dnevnik, 29. 8. 1982, str. 14, France Stele: Tekstilci so pokazali zobe.

¹² Tovarna Thoma se je leta 1946 združila s tovarno Atama in Matvosvile v tovarno Svila v Mariboru. 22. 5. 2005 je Svila vstopila v stečajni postopek (www.svila.si; 9. 11. 2005).

¹³ Komunist 28. 3. 1977, str. 23, b.n.a., Iz pričevanj o stavki leta 1936 v Mariboru.

Stavkajoča delavka leta 1936 iz Škofje Loke se je zaposlila pri štirinajstih letih, njena predstavitev v medijih pa je podobna prejšnjima dvema; do tovarne je vsak dan hodila uro in pol, delala je od sedme do dvanajste in od ene do šestih popoldne, ob sobotah uro manj; pri tem ni imela dopusta, nobenega zavarovanja in nobene malice.

V idealni podobi je delavka točna, pridna, ima trdno voljo, je vztrajna in odločna. Odločnost je kvaliteta, ki jo je partija pripisala tekstilni delavki prav zaradi njene izkazane revolucionarnosti. Opisane kvalitete vzorne tekstilne delavke je - razen revolucionarnosti - leta 2004 v pogovoru poudaril tudi nekdanji direktor litijske predilnice: *"Mi imamo primer delavke iz Vač, ki je celo življenje hodila peš, to je deset do dvanajst kilometrov, nikoli (ni) zamudila, nikoli v bolnišnico šla. To je nekaj neverjetnega."*¹⁴ S tem, da niso šli nikoli na bolnišnico, so se v intervjujih pohvalili tudi številni upokojeanci in upokojenke.

Nekdanja republiška sindikalistka tekstilne industrije je delavko opisala kot *"simbol take pridnosti, pa marljivosti, pa skromnosti, pa težkega dela. So zmeraj za vzor dajali tekstilno delavko, sem ter tja še rečejo kakor tekstilna delavka, ampak ne več toliko. Bi rekla, da je bila to včasih takšna tipična primerjava. Pa tudi nekako taka, ne ravno trpeča, ampak pridna."*¹⁵ Pridnost, marljivost, skromnost, vztrajnost in potrpežljivost so v opisanem diskurzu značilne pozitivno ovrednotene kvalitete tekstilne delavke.

Politične proslave so predstavile kapitalistično preteklost kot negativno nasprotje socialistični sodobnosti. Ob praznovanju obletnice kranjske stavke so v tekstilne tovarne prihajali politiki, kar je dalo proslavam in govorom posebno težo. Ob takšnih priložnostih so obujali zgodbe o delavcih iz predvojnega časa, ki so leto za letom legitimirale nadaljnji socialistični boj. Namen takšnih proslav je bil oblikovati zgodovinski spomin, ki je uspeh stavke prikazoval kot rezultat enotnosti delavskega gibanja in delavskega razreda, hkrati pa tudi začetek organiziranih oblik ljudskega odpora tedanjemu političnemu režimu in boja proti fašizmu. Stavka leta 1936 za novo kolektivno pogodbo je tako, kot so v povojnih nastopih poudarjali politiki, pravi uspeh dosegla šele z NOB. Z oblikovanjem in vsakoletno reprodukcijo politično organiziranega spomina so politiki na proslavah krepili pripadnost posameznikov povojni oblasti, kot tudi avtoriteto in monopol partije. Omenjeni politični govori in nagovori so se na koncu vedno navezovali na boj proti fašizmu in NOB. Tudi pri že omenjenima Ivanki ali Slavki ni šlo zgolj za upor delavke vodji, temveč Slovenke tujemu lastniku, trdemu Nemcu.¹⁶

Ob petdeseti obletnici kranjske stavke leta 1986, v času gospodarske krize in nacionalnih sporov med republikami Jugoslavije, pa so nekateri pisci uporabili prav to spominsko krajino tudi že za kritiko partije. Že znani zgodbi o Ivanki in njenima večkrat citiranim stavkoma: *"Tu se ne bo govorilo nemški, saj smo Slovenci! To je povzročilo val navdušenja med stavkajočimi ..."* je v pismih bralcev dnevnika Delo pisec dodal nekoliko drugačen komentar: *"Sicer se pa ni kaj dosti spremenilo: danes govorijo direktorji s centrom srbohrvaško namesto nemško, ljudem pa to ravno tako ni všeč kot tedaj. Razlika je le v tem, da so direktorji*

¹⁴ Intervju, Litija, avgust 2004.

¹⁵ Intervju, Ljubljana, april 2005.

¹⁶ Pri tem opozarjam na prepletenost diskurza o NOB in boju proti fašizmu ter nacizmu. Dejansko pa v preteklosti direktorji večinoma niso bili Slovenci.

*dandanes ravno tako "delavski razred", torej tisti, ki so pred vojno taistemu početju navdušeno žvižgali. No ja, tudi stavk ni več."*¹⁷

Ob petdeseti obletnici velike tekstilne stavke - v primerjavi z desetletjem prej - tekstilni stavki leta 1936 v medijskem prostoru ni bilo namenjenih veliko besed in na proslavah ni bilo pomembnih politikov. Tako je tudi pisec prispevka v Delu nekoliko cinično sklenil: *"In zato so mnogi nemara razmišljali, da obujanje spominov na stavko za današnje razmere morda ni najbolj družbeno primerno in koristno ..."*¹⁸

Stavka leta 1936, ki je bila ključni element pri oblikovanju povojne socialistične politične spominske krajine, pa je bila lahko le del pretekle dediščine. Partijski besednjak v povojni dobi stavk ne pozna. V povojnem obdobju se je zato v javnosti govorilo o prekinitvah dela (ena prvih je bila v Trbovljah in Hrastniku januarja 1958).¹⁹ Stavka je bila znova uzakonjena šele leta 1988.

Tako kot je v preteklosti stavka tekstilcev napovedovala novo socialistično dobo, je bila tudi leta 1990 stavka tekstilcev tista,²⁰ ki je napovedala konec starega in opozorila na prihod novega političnega režima. Kot je zatrdila nekdanja republiška sindikalistka tekstilne industrije: *"Ko se je menjal ta sistem, smo imeli stavko z logotipom Stari vladi za spomin, novi v opomin."*²¹

Mediji pa so v novem političnem režimu portretirali tekstilno delavko in njeno življenjsko podobo precej drugače kot po letu 1945. Revolucionarne in požrtvovalne delavke so se spremenile v izčrpane žrtve socialističnega gospodarstva. Na naslovnice in v politične dokumente so stopili novi akterji - podjetniki.

A vendar tekstilne delavke tudi v preteklosti ni upodabljal le politični diskurz. Retorika tekstilne industrije se namreč prepleta s konstrukcijo spolnih razmerij in ideologij. Konstitutiven pomen povezav med tehnologijo, spretnostjo in spolom je treba razumeti v kontekstu družbenih in lokalnih percepcij ženske.²²

Kot osrednja tema se v diskurzu o tekstilni industriji neprestano pojavlja "ženska narava", ki je predstavljena kot neproblematična povezava med žensko fiziologijo in njeno družbeno vlogo, istočasno pa v konkretnem primeru kaže na protislovja v razumevanju povojnega ženskega lika.²³ Tudi v komunistični politični doktrini in praksi ostaja narava izvor spolnih razlik, ki je uporabljena za razlago

¹⁷ Delo, 20. 9. 1986, Sobotna priloga, str. 26, Poštni predal 29, Janez Kos: Direktor naj govori slovensko!.

¹⁸ Delo, 23. 9. 1986, str. 4, Lado Stružnik: Vsakdanje spotikanje: Zgovorna odsotnost.

¹⁹ Leta 1958 je v Trbovljah in Hrastniku stavkalo 4000 rudarjev. Med leti 1958 in 1963 je bilo v Sloveniji več kot 70 protestnih *prekinitvev dela*. V razpravi ZJK leta 1969 so stavke označili za deviantni pojav. Podatki o stavkah so bili prvič objavljeni leta 1964, ko so sindikati začeli spremljati situacijo po republikah. Bogdan Kavčič, Dana Mesner Andolšek, Andrej Lukan in Andreja Čibron: Stavke v Jugoslaviji: poročilo o delu za leto 1989. Regulacija stavk. Empirična raziskava stavk. Stavka Železarne Ravne leta 1987: študija primera. Ljubljana 1989.

²⁰ Delo, 16. 5. 1990, str. 3, b. n. a.: Tekstilci so z opozorilno stavko postavili zahteve republiški vladi.

²¹ Intervju, Ljubljana, april 2005.

²² Michael Herzfeld: The Body Impolitic; Artisans and Artifice in the Global Hierarchy of Value. Chicago 2003, str. 90.

²³ Povojni ideal revolucionarne ženske ostaja dvoumen: po eni strani naj bi bila ženska vztrajna in samozavestna, po drugi skromna in čustvena. Po eni strani je poskušala politika žensko čustveno nestabilnost z razširjanjem povojnega lika utrditi, po drugi strani pa se je v politični propagandi obračala prav na njeno čustvenost in materinstvo. Marta Verginella: Naše žene volijo. V: Naše žene volijo. Ljubljana 1999, str. 78-79; Nina Vodopivec: Podoba in položaj ženske v Ljubljani med leti 1945-1951 : diplomska naloga. Ljubljana 1999, str. 154.

delitve dela med spoloma in označevanje tekstilne industrije.²⁴ Deklarirana parola povojnega političnega diskurza o spolno nevtralnih vlogah se "naravi" oz. biološkemu spolu ni mogla izogniti.²⁵

Tekstilci v gradnji socialističnega projekta

Parole socialističnega dela, kar je dejansko v socializmu pomenilo fizično delo v industriji, so bile polne militantnih tropov (predvsem ob koncu štiridesetih in v petdesetih letih). "Boj proti sovražniku" je v povojnem času zamenjal "boj za večjo produkcijo". Klici k boju za napredek so se pojavljali vzporedno s klici k boju proti reakciji in vse, kar ni bilo politično korektno, je bilo označeno za reakcijo. Delavci so morali vsak dan premagovati tehnologijo in sami sebe. Zmaga je bila definirana v številkah.

*"To je samo nekaj imen izmed 100 in 100 junakov dela - udarnikov, ki so si ta častni naziv zaslužili s posebno požrtvovalnostjo in vnemo, bili prvi med prvimi v tekmovalnem poletu za obnovo in izgraditev našega gospodarstva. Naj ostanejo nam vsem tudi v naprej velik svetel zgled delovne prizadevnosti v nadaljnji graditvi domovine."*²⁶

Dejanska količinska vrednost je bila sekundarnega pomena v primerjavi s simbolnim pomenom števil, ki so bile ponavadi podkrepljene s komentarji in pogosto tudi klicaji. Šokantne številke naj bi impresionirale javnost, pomembnejši od dejanskih števil pa je bil njihov metaforični pomen, ki je bil sestavni del politične propagande in je ponazarjal socialistični napredek. Takšno medijsko propagiranje je bilo koristno tudi zaradi same narave števil, ki je omogočala preplet abstraktnega s konkretnim in merljivim.²⁷

Časopisje je pisalo o delovnih zmagah predvsem na začetku leta, ko so bili oblikovani novi načrti in so se ocenjevale pretekle zmage. Takšna priložnost je bil tudi 1. maj - praznik dela. Vsako leto se je tako ob določenem času dokazovala visoka in uspešna produkcija s šokantnimi številkami, v milijonih in bilijonih.

Prva leta po vojni je bilo močno razširjeno prostovoljno ter prisilno brezplačno delo. V letih 1948 in 1949 je vodstvo KPJ sprejelo novo koncepcijo družbenega razvoja države. Ta je temeljila na novi vlogi KPJ in delavskega razreda v procesu socialistične preobrazbe jugoslovanske družbe ter na priznavanju in postopnem uvajanju načel blagovnega gospodarstva. Po letu 1950 je postopoma prihajalo do decentralizacije in debirokratizacije.²⁸

²⁴ Lydia Sklevicky: Konji, žene, ratovi. Zagreb 1996, str. 78.

²⁵ Na tem mestu ne posvečam večje pozornosti lokalnim interpretacijam, ki pa so pomembno sooblikovale percepcije o tekstilni delavki. Interpretacije o ženski delavki in ženskem delu so spremenljive in se navezujejo tudi na pomenske spremembe tovarne ter dela v socialnem okolju. Glej Nina Vodopivec: Antropološka analiza konstrukcije preteklosti in pripadnosti: primer Predilnice Litija. Doktorska disertacija. Fakulteta za humanistični študij ISH. Ljubljana, 2006.

²⁶ Slovenski poročevalec, 26. 1. 1947, str. 3, b.n.a.: Pozdrav udarnikom junakom dela.

²⁷ Michal Głowiński: Nowomowa po polsku (Polish newspeak). Warsaw 1990, str. 24; po Monika Golonka Czajkowska: Homo faber. The Socialist Role Model as Seen by Individuals The 'Lenin Steelworks' in the Light of the Workers' Recollections. V: Arbeit im Sozialismus - Arbeit im Postsozialismus: Erkundungen zum Arbeitsleben im östlichen Europa. Münster 2004, str. 243.

²⁸ Prinčič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu, str 108.

Ob koncu petdesetih let so se ideološko obarvani prispevki o udarniških zmagah in zmagah delovnih kolektivov začeli umikati diskurzu o tehnološki modernizaciji. Kljub temu da je bila pri tem mišljena tehnološka modernizacija v socialističnem duhu, pa so tekstilci, ko so govorili o tehnološkem razvoju, svoje poglede v medijih vedno pogosteje obračali na zahodne države in so razvoj tekstilne industrije na domačih tleh neprestano primerjali s tekstilno industrijo v ZDA, Franciji ali zahodni Nemčiji.

V dnevnem in mesečnem časopisju se je v šestdesetih pričela oblikovati protislovnna in dvoumna podoba tekstilne industrije. Pisci prispevkov so jo opisovali kot uspešno, produktivno, a hkrati tudi zaostalo in delovno intenzivno panogo. Temeljni označevalci takšnega prikazovanja so bili produktivnost, zaostalost, razvitost in smotrnost, ki so bili vključeni v diskurz o tehnološki modernizaciji po komunističnem scenariju in so se prepletali s ključnimi političnimi parolami *Napredek, Plan in Partija*.

Produktivnost je tudi v sodobnem času našega pisanja ena temeljnih parol, vendar je v sodobnem razumevanju plod drugačne interpretacije modernizacije. Pri planiranem gospodarstvu v socializmu je bila delovna produktivnost temeljna kategorija, ki je imela hkrati tudi moralni pomen. Povečanje produktivnosti je bilo označeno kot politično dejanje, kot prispevek delavcev k blaginji socialistične družbe. V sodobnem času pa je pomemben njihov finančni prispevek, ki ga z delom opravijo za podjetje.²⁹

*"Še pred nekaj leti je bilo po svetu in tudi pri nas dokaj razširjeno mnenje, da tekstilna industrija v razvitejših državah nima razvojnih perspektiv in da bo postala domena razvijajočih se območij sveta, kjer so surovine in cenena delovna sila."*³⁰

Ti uvodni stavki so bili zapisani leta 1968 v Gospodarskem vestniku na začetku pogovora z direktorjem Tekstilnega inštituta Maribor, Jožo Kolaričem. Direktor ni bil edini, ki je menil, da so zmotne predstave o neperspektivnosti tekstilne industrije pravzaprav pomenile nepoznavanje (njenege) tehničnega razvoja. Modernizacijo produkcije, ki je utemeljevala sodobno industrijo, je definiral tehnični razvoj. Poleg avtomatizirane in po zaposlenosti manj zahtevne industrije (ki ostaja tudi v sodobnem medijskem diskurzu najpogostejši označevalec sodobne in moderne industrije) so prispevki v tistem času - sicer redkeje; a vendar - izpostavljali pomen izobraženih strokovnjakov. *"V minulih letih smo verjetno vlagali preveč v sodobne stroje, premalo pa v ljudi,"* je ugotavljal direktor Angore leta 1970³¹ in opozarjal na bolj sistematično štipendiranje ter potrebo po uvajanju dopolnilnih tečajev v podjetjih. S klici po pravnih in ekonomskih tehnikih - poleg tehničnih inženirjev - se je v začetku sedemdesetih let reprezentacija tekstilne industrije razširila; ni bila več le institucija tehničnih operacij in tehničnega znanja, temveč je zahtevala tudi pravne in ekonomske strokovnjake (ter ne le politično preverjenih ljudi). Od devetdesetih let do danes pa se v medijih ne govori več o tehničnih inženirjih temveč o podjetnikih.³²

²⁹ Birgit Müller: *Productivity and the Person: From Socialist Competition to the Capitalist Mission in Eastern Europe. V: Workers and Narratives of Survival in Europe, The Management of Precariousness at the End of the Twentieth Century.* New York 2004, str. 150.

³⁰ Gospodarski vestnik, 11. 10. 1968, št. 79, str. 3, Nande Žužek, Zagotoviti pogoje in klimo za integracijske procese v tekstilni industriji.

³¹ Delo, 21. 8. 1970, str. 3, Bert Savodnik: Nekateri šolajo, drugi kupujejo.

³² Poročilo Phare programa iz leta 1993 navaja, da so tržne zahteve in pričakovanja nižja od za-

Retorika prepričevanja nas - sodobnih bralcev preteklega časopisja - opozarja na pretekla diskurzivna protislovja, po drugi strani pa podobo, ki jo tekstilci in pisci prispevkov skušajo kritizirati, (re)producira. Enako je tudi s predstavitvijo tekstilne industrije kot delovno intenzivne panoge. Po eni strani prispevki v časopisju s statističnimi podatki slikajo in dokazujejo pomembnost tekstilne industrije. Z navajanjem števila zaposlenih pisci prispevkov, tekstilci, novinarji ali politiki večkrat povedo, da je tekstilna industrija po številu zaposlenih v Sloveniji na drugem mestu. Rast industrije oziroma tovarn torej zagotavlja rast števila zaposlenih, kar kaže na pomembno vlogo tekstilne industrije. Po drugi strani pa medijski diskurz o širjenju tekstilnih tovarn s slikanjem tekstilne industrije kot delovno intenzivne panoge oziroma reševalke socialnih konfliktov implicitno reproducira ideje o zaostalosti: "*Še vedno nekateri mislijo, da je tekstilna industrija nekakšno nujno zlo in proti vsem načelom sodobne organizacije dela primerna predvsem kot ventil za reševanje socialnih problemov. Tem ljudem je treba povedati, da je sodobna tekstilna industrija s tehničnega, tehnološkega in sociološkega vidika popolnoma enakovredna najboljšim industrijam drugih vej.*"³³ Tako je razmišljal že omenjeni direktor Tekstilnega inštituta v Mariboru v intervjuju leta 1976. Pisec prispevka, ki je direktorja intervjuval, pa je nadaljeval s kritiko *družbeno-političnih organizacij*. Kot je zapisal, so te organizacije namenile socialnim vprašanjem premalo pozornosti in "*so tako z najmanjšimi investicijami reševale socialna vprašanja na svojih področjih, razen tega pa jim je delovno intenzivna dejavnost tekstilne industrije ponujala večja sredstva kot druge industrijske panoge.*" Govor o delovni intenzivnosti je tako v prispevkih uporabljen za različne namene.

Kritika pisca v prispevku *V tekmi s časom* leta 1976³⁴ je že bolj eksplicitno usmerjena proti ekspanzivni gospodarski politiki. "*Po vojni potrebna, a kasneje tudi napaka družbeno planskih skupnosti,*" je po mnenju pisca tekstilna industrija z ustanavljanjem številnih tovarn služila reševanju socialnih vprašanj.

Reformni ukrepi leta 1961, ki so bili namenjeni ureditvi notranjega trga, so dodelili podjetjem večje pristojnosti pri razdelitvi dohodka. Z gospodarsko reformo leta 1965 je na sceno tudi že stopala mlajša partijska elita, ki je več pozornosti namenila oblikam organiziranosti proizvodnje, menjave in delitve. V teh letih so prišli ostreje do izraza različni pogledi posameznih republik na nadaljnji gospodarski razvoj in začelo je prihajati do večjih trenj med političnimi strujami.³⁵

Nesorazmerje med uvozom in izvozom, problematična investicijska politika, s katero so upravljale politične elite, je tudi v kasnejših letih vodila do konfliktov med Ljubljano in Beogradom. V Sloveniji so dnevno, mesečno časopisje in filmski prispevki obravnavali predvsem tekstilno industrijo slovenskega prostora. Ob koncu štiridesetih in na začetku petdesetih let so se mediji s predstavitvijo delovnih zmag obračali tudi na druge jugoslovanske republike, v sedemdesetih letih pa so o

hodnih standardov. Kupovanje in trženje naj bi bila še vse preveč centralizirana in sta spominjala na distribucijo. *Gospodarski vestnik*, 9.2. 1995, št. 6, str. 12, Tatjana Skubic: Najbolj obetavni zapravljajo prednost.

³³ Prav tam.

³⁴ Prav tam, str. 12, 13.

³⁵ Jože Princič: *V začaranem krogu: slovensko gospodarstvo od obnove ekonomske politike do velike reforme: 1955-1970*. Ljubljana 1999 (dalje Princič, *V začaranem krogu*).

razmerah v jugoslovanskih republikah poročali predvsem ob kritikah proti odvajanju sredstev nerazvitim. Takšne kritike so spremljale in podpirale primerjalne statistike o položaju slovenske tekstilne industrije v jugoslovanskem prostoru.

Kritika proti različnim merilom za razvite in nerazvite se je neprestano prepletala s kritičnim odnosom tekstilcev v jugoslovanskem prostoru do centralistične gospodarske politike. V tem primeru so tekstilci kljub razlikam med republikami nastopili s podobnimi stališči in so od vlade zahtevali spremembe. Za tekstilno industrijo je bil najbolj težaven in problematičen zunanjetrgovinski sistem, dvigovanje uvoznih cen, kreditov, carinskih dajatev ter administrativnih ukrepov, ki so upočasnili ali celo onemogočali poslovanje v praksi.

Neuskajenost proizvodnje in trgovine se je začela umirjati v šestdesetih letih. Upravitelji tekstilne industrije so se neprestano lovili med pomanjkanjem in naraščanjem zalog, pomanjkanjem surovin in prodajo izdelkov. Kljub zmanjšani politični pozornosti težki industriji ob koncu petdesetih let je v praksi težka industrija pridobivala tudi pri dodeljevanju sredstev za razvoj strojne opreme in nabave surovin. Pomanjkanja in izrabe strojne opreme so v tekstilni industriji reševali z večjim številom ljudi.

Ekonomist Janós Kornai je opozarjal, da pri državnem socializmu ni šlo le za planirano ekonomijo, temveč tudi ekonomijo pomanjkanja, kjer je bilo osrednjega pomena hierarhično pogajanje med politično administracijo in podjetjem.³⁶ Takšna analitična perspektiva predstavlja državo v šibkejši poziciji, tovarno in državo pa postavlja v razmerje odvisnosti.³⁷

Kljub temu, da moramo biti previdni pri primerjavah jugoslovanskega samoupravnega socializma z državnim socializmom držav nekdanjega vzhodnega bloka, je relevantno upoštevati razmerje med administrativno politiko in podjetjem. Kot že rečeno, so carinske omejitve, davčna politika, devizni sistem omejevali tekstilno industrijo in podjetjem niso dopuščali samostojnosti. Kot ugotavljajo ekonomski analitiki in zgodovinarji, je socialistično gospodarstvo v Sloveniji funkcioniralo zaradi samostojnejše interne politike podjetij, ki so jo kljub splošnim deklaracijam na tiho podpirali nekateri občinski in republiški oblastniki. Težave v gospodarstvu so reševali s prerazdeljevanjem vrednosti, s posojili, dolgove pa je pobirala inflacija. Po takratni jugoslovanski metodologiji je bila storilnost izražena z razmerjem med številom zaposlene delovne sile in fizičnim obsegom proizvodnje. Število zaposlenih je podjetju prineslo prispevke, na vsak osebni dohodek so dobili prispevke v svoje proračune. Če je podjetje moralo v stečaj, se je položaj zaposlenih večinoma popravil, saj so oblastniki iz propadlega podjetja ustanovili novo ter mu odobrili sredstva ali posojila.³⁸ Po drugi strani so podjetja po svoje iskala praznine v predpisih in na takšne načine(sama) ustvarjala pol skrite rezerve.³⁹

Nekdanji direktor Predilnice Litija je v pogovoru večkrat izpostavil, kako je partijska politika diktirala razvoj gospodarstva: *"To so bile kvote za celo jugoslovansko tekstilno industrijo, to so bile razdeljene, določene so bile tudi kvote za*

³⁶ Janós Kornai: *Economics of Shortage*. Amsterdam, 1980; po Katherine Verdery: *Theorizing Socialism: a prologue to the 'transition'*. V: *American Ethnologist*, 18, 1991, str. 422.

³⁷ Verdery, n.d., str. 426.

³⁸ Prinčič, V začaranem krogu, str. 81-82.

³⁹ Gorazd Makarovič: *Slovenci in čas : odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*. Ljubljana 1995, str. 305.

*uvoz teh konvertibilnih surovin,⁴⁰ no, in seveda, ta delitev je bila pa že takrat tudi v Jugoslaviji sporna. Zato sem tudi jaz videl, da je nujno, da se vključim tudi v te tokove politike."*⁴¹

Nekdanji direktor ni neposredno govoril o partiji, temveč o politiki ali pa je uporabil neosebno obliko, vse je bilo določeno. Predstavitev tekstilne industrije pa je v njegovem pripovedovanju prožnejša in ni dokončno opredeljena s politiko. Ravno pogovori z nekdanjimi direktorji kažejo, da notranje načrtovanje in usmerjanje proizvodnje kljub sistemskemu določanju in diktatu gospodarske politike ni bilo pasivno in da je na ravni vsakdanjega življenja prihajalo do različnih pogajanj: *"Del deviz smo dobili na razpolago, jih je dala država. Drugič pa smo jih morali ustvariti z izvozom. In ustvarili smo jih tudi preko naših kupcev, ki so prodajali blago tudi v izvoz. Svilanit in Dekorativna, oni so nam bili primorani za vsak kilogram toliko pa toliko plačati tudi v devizah. Potem smo mi ta devizna sredstva dobili na svojem računu. Je bil pa velik interes za nakup teh deviz tudi v drugih panogah, predvsem v trgovini za uvoz široke potrošnje. Te devize, ki so bile takrat neke vrste šverc, smo prodajali po trideset, štirideset procentov več kot so bile normalno vredne. Če je bil dolar na primer ena, smo mi dolar prodajali po ena pa pol, pa smo dobili sorazmerno velik zaslužek. Tukaj se je dalo. Obvladali smo, obvladali smo to državno administracijo, pa čeprav je bila zapletena, pa težka in se je izplačalo, zato sem bil jaz najmanj enkrat na teden v Beogradu, če ne dvakrat."*⁴²

Nekdanji direktor v pogovoru označi strateško iskanje rešitev za obvladovanje državne administracije, neke vrste šverc. Kot povedo tudi nekateri drugi upokojeni direktorji v Sloveniji in podobno kažejo tudi primeri raziskav drugih komunističnih držav,⁴³ je politična funkcija oz. politična dejavnost direktorju pri takšnem delovanju koristila.

Jugoslovansko gospodarstvo je nekdanji direktor tekstilne tovarne primerjal z Evropsko unijo. Prav spomin na pretekle izkušnje v socialistični Jugoslaviji, različne strategije upravljanja in vodenja posameznih podjetij naj bi odigral pomembno vlogo pri prihodnjem gospodarskem položaju podjetij in slovenske države v odnosu do Unije: *"Seveda je pa omejitev bila, ker so bile določene stvari določene, ravno tako zdaj, kaj jaz vem, kmetijstvo subvencijo dobiva od Evropske unije, [...] tisti kateri zna in je sposoben to dobiti, kateri pa ne, pa ne. Je pa bilo to, preko tega nisi mogel in tudi vlada tega ni spreminjala, zvezna, jugoslovanska, na primer kvote, da bi rekla, zdaj bo pa enemu več dala. Si moral kar od tistega, kar je bilo določeno, se pač orientirati, pa si sam najti svoja pota."*⁴⁴

Tudi njegov naslednik je v intervjuju leta 1994 izrazil prepričanje, da jim je v vodstvu tovarne pretekla izkušnja Jugoslavije prišla prav: *"V šoli nekdanjega jugoslovanskega trga, ki se je zlomil, smo se dobro naučili, da je treba staviti na več konjev."*⁴⁵

⁴⁰ Predilnica je uvažala surovine iz Sovjetske zveze in neuvrščenih držav, kot na primer iz Sudana, Egipta, Ugande in Kenije.

⁴¹ Intervju, Litija, avgust 2004.

⁴² Intervju, Litija, avgust 2004.

⁴³ Katherine Verdery: *What Was Socialism and What Comes Next?* Princeton 1996, str. 22; po Elizabeth C. Dunn: *Privatizing Poland, Baby food, Big Business, and the Remaking of Labor.* London 2004, str. 15.

⁴⁴ Intervju, Litija, avgust 2004.

⁴⁵ Manager, 1994, april, str. 25, Anica Levin: Medalje ne prignemo pred ciljem.

Z ustavnimi dopolnili leta 1971, leta 1972 in z zakonom o združenem delu leta 1976 je Jugoslavija uvedla zapleteno in neučinkovito družbeno gospodarsko ureditev. Podjetja so se upirala poskusom nasilnega združevanja specializiranih podjetij po sovjetskem zgledu.⁴⁶ Ideologi so t. i. svobodno združeno delo *tozdov* utemeljevali v solidarnostni odgovornosti in ne v profitnem motivu. Tudi dogovorna ekonomija ni dokončno odprla prostora tržnim iniciativam, temeljila je namreč na družbenem dogovarjanju in ne na tržnih mehanizmih.⁴⁷

V gospodarskih reformah v osemdesetih se je govorilo o pluralizmu, lastninskih oblikah, reformah podjetja, razvoju podjetništva, uveljavljanju trga kapitala in delovne sile ter razvoju tržne konkurence. Vendar je tudi zakon o podjetjih leta 1988 bolj podoben programom političnih dokumentov Zveze komunistov kot operativni podjetniški zakonodaji. Podjetje je bilo po tem zakonu v veliki meri prepuščeno lastnemu iskanju rešitev, pri tem pa so bile podjetniške pobude omejene in podkrepjene s političnimi blokadami. Samoupravna podjetja niso razpolagala s trajnimi sredstvi, ker ni bilo pravega lastnika, ki bi varoval upnike, na koncu pa se je vedno vpletla država, saj so bila samoupravna podjetja dejansko državna.⁴⁸ Procesa privatizacije in ekonomskega rekonstruiranja sta se začela v osemdesetih letih. Po zakonu o podjetjih iz leta 1988 so morala podjetja spremeniti svojo strukturo, iz podjetij v družbeni lasti so se spreminjala v delniške družbe z družbenim kapitalom, razdeljenim v delnice. Z organizacijskimi spremembami so bili ukinjeni delavski sveti, namesto njih pa ustanovljeni upravni odbori, ki so jih sestavljali podjetniki in vodje podjetij. To je pomenilo, da so podjetniki v odločanju postajali bolj avtonomni in bolj brez nadzora.

V začetku je privatizacija potekala nenadzorovano in govorilo se je o divji privatizaciji. Predlagani so bili različni modeli privatizacije, leta 1992 pa je bil sprejet zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij. Zakon o lastninjenju iz leta 1992 je bil označen kot kompromis med zagovorniki stališča, naj bodo novi lastniki zaposleni in menedžment, ter med privrženci gledanja, naj se lastninjenje širše odpre zainteresiranim in tako zagotovi moč novih političnih elit.⁴⁹ Ministrstvo za ekonomske odnose je leta 1994 z raziskavo javnega mnenja odkrivalo dvotretjinsko podporo za notranji odkup podjetij, ki je bila najpogostejša metoda lastninjenja.

Labirinti postsocializma: zapiranje tekstilnih tovarn

Kritika tekstilcev in novinarjev v medijih je v osemdesetih letih že bolj direktno obsojala zvezno in republiško vladno. Sredi osemdesetih let so mediji tekstilno industrijo primerjali z limono, "ki jo ves čas stiskamo".⁵⁰ Leta 1984 je direktor Tekstine iz Ajdovščine cynično pripomnil: "Prej smo vlekli za seboj nizke osebne do-

⁴⁶ Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992. Ljubljana 2005, str. 1100.

⁴⁷ Bogomir Kovač: Rekviem za socializem: ekonomske reforme v socialističnih državah. Ljubljana 1990, str. 155.

⁴⁸ Kovač, n.d., str. 144.

⁴⁹ Zakon je določal, da podjetje 40% kapitala prenese na novo ustanovljene državne sklade (pokojnin, odškodnin in v sklad za razvoj). Glej Aleksandra Kanjuo Mrčela: Lastništvo in ekonomska demokracija. Ljubljana 1999, str. 89.

⁵⁰ Gospodarski vestnik, 16. 11. 1984, št. 45, str. 8, Vera Avšič: Tekstilni horoskop za šest let.

hodke kot kazen za pridnost, ker so bili administrativno omejeni glede na začetno stanje, zdaj pobira dohodek inflacija."⁵¹

Ob koncu osemdesetih, predvsem pa na začetku devetdesetih let je navidezno homogena skupnost tekstilcev v medijih pričela razpadati. Časopisi so začeli pisati o direktorjih, sindikalistih in delavkah oziroma delavcih.

Po letu 1991 se je (tudi) formalno spremenil status delavca v politični krajini. Mediji so o delavcih še naprej pisali z veliko zavzetostjo - s popisovanjem krivic in njihovega težkega položaja. S sprejetjem zakona o sodelovanju delavcev pri upravljanju 1993⁵² naj bi se postopoma oblikoval nov delavski razred, ki "*ni nosilec družbe, marveč sotvorec enakopravno in avtonomno z drugimi sloji.*"⁵³ Enajst let kasneje so se v medijskem prostoru začele razprave o izginjanju proletariata, delavca naj bi porazila globalizacija. Z govorom o deindustrializaciji so delavci izginjali iz časopisnih naslovnice. V politične dokumente in na naslovnice časopisov so stopili podjetniki. V medijih pa lahko sledimo portretiranjem *novih proletark in proletarcev*, proizvodne delavke in delavce so nadomestile trgovke in trgovci.⁵⁴

"*V življenju tekstilne industrije se namreč zrcalita vzpon in propad tradicionalne industrije 20. stoletja in vsi labirinti usodne postsocialistične podjetniške tranzicije.*"⁵⁵ V prispevku pod naslovom *Tekstilci po sledi dinozavrov* je s paleontološko prisposodbo ponazorjena podoba zaostalosti, v preteklost ujetih družbenih percepcij in političnih strategij tekstilne industrije. Prisposodba dinozavrov predstavlja dediščino socialistične preteklosti. *Tranzicija* torej ni potrebna le na področju podjetništva, temveč tudi v družbeni miselnosti, v dojemaju ter kreiranju nove vloge *države* v družbeni mentalni krajini.

Politične in ekonomske elite so v novonastalih državah po prelomih med letoma 1989 in 1991 podobno kot v preteklem komunističnem sistemu vpeljevale ideje o vmesni stopnji razvoja družbe - tokrat namesto od kapitalizma prek socializma h komunizmu idejo o tranziciji od komunizma h kapitalizmu.⁵⁶ Takšne predstave predpostavljajo, da je nekdanji komunistični svet na vzhodu prevzel kapitalistične sisteme in demokracije zahodnega sveta. V razpravah političnih ter ekonomskih elit in akademikov kot tudi v medijih je prevzela osrednje mesto ideja tranzicije.

Z analizo mikro procesov in s tezo o transformaciji oziroma majhnih transformacijah postavljajo raziskovalci postsocializma pod vprašaj takšne teorije o premočrtnem razvoju od socializma h kapitalizmu, k demokraciji in tržnim ekonomijam. Z analitičnim fokusom na ravni vsakdanjega življenja problematizirajo definicijo socializma kot totalitarnega režima v nasprotju z demokratičnim sistemom v kapitalizmu; z dekonstrukcijami reprezentacij (orientalizacije in bal-

⁵¹ Teleks, 7. 11. 1985, št. 45, str. 9, Milan Maver: Kako dobro morajo biti dobri.

⁵² UL RS, 42/93, 56/2001.

⁵³ Delo, 15. 4. 1995, str. 32, Marko Kos: Nov delavski razred.

⁵⁴ Delo, 26. 2. 2005, Sobotna priloga, str. 12-14, Boštjan Videmšek: Novi proletariat, trgovke: nasmeh je eno najpomembnejših pravil korporacijskega kodeksa. In prav je tako.

⁵⁵ Delo, 24. 5. 2003, str. 5, Bogomir Kovač: Tekstilci po sledi dinozavrov.

⁵⁶ Rajko Muršič: On globalisation, westernisation, popular music and similar issues in the times of the transition of post-socialist countries. V: Cultural processes and transformations in transition of the Central and Eastern European post-communist countries. Etnološka stičišča 9. Ljubljana 1999, (dalje Cultural processes) str. 140 (dalje Brumen in Muršič 1999).

kanizacije) v svetovni ureditvi po hladni vojni pa odkrivajo mehanizme konstruiranja socialistično Drugega. Nekateri raziskovalci so se zaradi premočne obremenjenosti terminu tranzicija odpovedali, češ da gre za kulturni konstrukt zahodnega sveta. Nadomestili so ga s transformacijo. Transformacija, ki je v tem smislu obravnavana kot predelovanje pomenskih in interpretativnih sistemov, zavzema več možnih oblik razvoja in ne zgolj enega končnega rezultata.⁵⁷

Temeljno vprašanje pri takšnih problematizacijah je, kako misliti preplet med preteklostjo in sedanostjo. Študije postsocializma namreč opozarjajo na vlogo, uporabo in pomen socialistične preteklosti v sedanosti. Ob tem pa vendar velja premisliti, da ob dokazovanju kontinuitete med socializmom in postsocializmom ne spregledamo, da je preteklost preoblikovana in konstituirana kot odgovor na sodobne napetosti in tržne iniciative.⁵⁸ Raziskovalci torej ne odkrivamo "ostankov" oziroma dediščine socialistične preteklosti, temveč analiziramo različne načine prepletanja preteklosti in sedanosti. Strategije ljudi v sodobnem času so tudi reakcije na mednarodne povezave in premestitve kapitala v institucijah, s katerimi se soočajo nekdanje komunistične države. Slovenija je v mreže delovanja nekaterih od naštetih mednarodnih organizacij vstopala že v devetdesetih letih, kot na primer v Svetovno trgovinsko organizacijo leta 1994. Leta 2004 pa je postala formalna članica Evropske unije in Nata.

Poleg historičnega vidika umeščam sodobni govor o položaju tekstilne industrije in o strategijah upravljanja podjetij v transnacionalne kontekste. Problematika tekstilne industrije namreč neprestano vstopa v globalno politično areno. Tekstilna industrija ima ključno vlogo pri oblikovanju nove polarizacije sveta, kjer v zadnjem času Kitajska prevzema pomembno vlogo. Po drugi strani pa takšni gospodarski strateški dogovori kažejo na preoblikovanje razmerij moči v svetovnem prostoru in na nove polarizacije v svetu (predvsem med Kitajsko, EU in ZDA). Na mikro ravni se s takšnimi konflikti in politikami soočajo in jih (so)oblikujejo tako upravitelji še delujočih tekstilnih tovarn v Sloveniji kot tudi tekstilni delavci.

Medtem ko se je v časopisju v devetdesetih letih predvsem govorilo o tranziciji in socialistični dediščini, je v sodobnem času v javni areni takšnih razprav manj. Med strokovnjaki pa prihaja v razpravah do konfliktov o tem, kako naj bi potekal nadaljnji gospodarski razvoj. Nekateri se zavzemajo za postopno tranzicijo in o tranziciji še govorijo. V takšnih nagovorih javnosti tranzicija ni problematizirana in nihče se ne zavzema za koncept transformacije. Na drugi strani pristaši neoliberalnih pogledov ugotavljajo, da je bila postopna tranzicija pomembna ob padcu političnega režima, da pa je kasneje začela zavirati prestrukturiranje in gospodarski razvoj. Po mnenju politikov in ekonomistov sodobne napetosti in strahove vzpostavlja globalizacija. Ključno pri tem pa vendar ostaja vprašanje o vlogi posameznih akterjev na trgu dela: administrativnega sistema, upraviteljev in delavcev.

Analiza reprezentacij tekstilne industrije v postsocializmu, različnih teženj oziroma ekonomskih sodobnih strategij v Sloveniji kaže tudi na specifične odnose političnih in ekonomskih elit do preteklosti. Ključna pri razlagi o tranziciji je obravnava ekonomije.

⁵⁷ Cultural processes, str. 7-12; Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World. Lanham, Rowman & Littlefield 1999; Akos Rona Tas: The Great Surprise of the Small Transformation: the Demise of Communism and the Rise of the Private Sector in Hungary. University of Michigan Press 1997.

⁵⁸ Uncertain Transition.

Ekonomisti in makrosociologi ekonomijo pogosto razlagajo v okviru spremi-njanja institucionalnih okvirov z osredotočanjem na makro ravni. S poudarkom na posamezniku in na ravni vsakdanjega življenja se analitično sklicujem na raziskave postsocializma, ki zagovarjajo tezo, naj institucionalnih sprememb ne obravna-vamo popolnoma ločeno od ljudi. Temeljna ideja je, da so institucije ljudje, lokalni akterji s svojimi vzorci mišljenja in z dejanji, ki so bili tudi v preteklem režimu sestavni del vsakdanje življenjske rutine. S takšnim analitičnim preskokom od makro k mikro nivojem opozarjam, da se diskurz deindustrializacije in ekonom-skega ali političnega razvoja prepleta s postsocializmom in da procesov družbene transformacije ne kaže reducirati na tranzicijo od socializma k neoliberalnemu kapitalizmu.

Nina Vodopivec

REPRESENTATIONS OF THE TEXTILE INDUSTRY: A SOCIALIST PROJECT
AND A POST-SOCIALIST TRANSFORMATION

S u m m a r y

In the paper, the author focuses on the formation of representations of the textile industry in the socialist and post-socialist periods. These representations are dealt with at two levels. Representations of the textile industry were an integral part of a wider industrial image. In this context, the author explores how these representations fitted into the socialist project of modernisation and how they were transformed during the so-called transitional period. Representations of the textile industry were at the same time intertwined with gender relations and ideologies and were implicit in discussions about light i.e. female as opposed to heavy i.e. male industry. These representations are more than mere images, as they imply a set of social concepts and views. The author analyses them by confronting public discourses of various protagonists, such as the mass media, political and economic elites and textile workers.

After the Second World War, industrialisation occupied a central place in the socialist concept of modernisation. Notwithstanding the mass media contradictions and ambiguities about the textile industry in the period between the said war and the present day, the industry employed an ever increasing number of workers, predominantly women. After 1990, however, many textile factories went bankrupt and the number of employees declined drastically.

The author follows the role of the communist party discourse in the formation of the image of a female textile worker. The party based this image on the industrial strike that took place in Kranj in 1936. After the war, this image was not only shaped by the party but also by local perceptions of the woman's role. In the discourse on the textile industry, the 'female nature' constantly appears as a central theme, being presented as an unquestionable connection between the woman's physiology and social role, but at the same time indicating contradictions in the understanding of the post-war female image.

On the basis of an analysis of narrated experiences, the author underlines that, in spite of a socialist decision making, internal planning and direction of production were not passive processes and that various negotiations took place in daily life. Thereby, the relation between the macro structures of administrative politics and the specific forms of economy at the micro level are put in question.

By focusing on an individual in everyday life, the author defends the thesis that institutional changes should never be considered without reference to the people they affect. With such an analytical leap from micro to macro levels, she points out that the discourse of deindustrialisation and the economic or political development is intertwined with post-socialism, and that the processes of social transformation cannot be reduced to the transition from socialism to a neo-liberal capitalism.

